

ESSAY, DEBAT EN DIALOOG

Deze rubriek is een forum voor debat over kwalitatief methodologische kwesties. Wie een idee heeft voor een thema of reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Fred Wester: f.wester@maw.ru.nl.

Wat is kwalitatief in kwalitatief onderzoek?

Harrie Jansen*

Inleiding

Het is een wijdverbreide gewoonte om kwalitatief onderzoek gelijk te stellen aan (varianten van) *grounded theory* (GT). Exemplarisch is de titel van Corbin en Strauss (2008): *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory*. Die identificatie is niet alleen hinderlijk omdat andere vormen van kwalitatief onderzoek daarmee te weinig aandacht krijgen. Methodologisch belangrijker is dat de termen 'kwalitatief' en 'kwantitatief' hier losraken van hun oorspronkelijke betekenis zoals die elders in de methodologie en daarbuiten geldt en dat er wetenschapsfilosofische en levensbeschouwelijke connotaties aan worden verbonden. Dat belemmert open discussies met vertegenwoordigers van andere vormen van kwalitatief onderzoek en met vertegenwoordigers van kwantitatief onderzoek. Ik pleit ervoor om de begrippen kwalitatief en kwantitatief in hun letterlijke betekenissen te gaan toepassen in de methodologie, waardoor methodologische discussies verlost kunnen worden van levensbeschouwelijke en filosofische ballast. En ik doe een voorstel voor de invulling van die toepassing.

Definities van kwalitatief onderzoek

Van een definitie van kwalitatief onderzoek mag je verwachten dat zij aangeeft wat kwaliteit is en vervolgens wat er kwalitatief is aan kwalitatief onderzoek en – voor de duidelijkheid – bij voorkeur ook wat er kwantitatief is aan kwantitatief onderzoek. Toch wordt dit basale uitgangspunt vrijwel nergens geformuleerd in inleidingen over kwalitatief onderzoek. Zelfs in het systematische en veelomvattende boek onder de titel *Quantity and quality in social research* (Bryman, 1988) is geen definitie te vinden van kwaliteit en/of kwantiteit. Ook in de Nederlandstalige inleidingen ontbreekt dit beginpunt; niet alleen bij Boeije (2005), maar ook bijvoorbeeld bij Smaling en Maso (1990), Hak, Ten Have en Goethals (1997), Wester en Hak (2003), Mortelmans (2007) en Smaling en De Boer (2011). Het

* Harrie Jansen is socioloog, en gepensioneerd als docent medische sociologie aan de Erasmus Universiteit en als onderzoekscoördinator op het onderzoeksbureau IVO in Rotterdam. E-mail: hj.kwalon@gmail.com.

gemeenschappelijke uitgangspunt van deze inleidingen is dat kwalitatief onderzoek zich richt op het perspectief van de onderzochten (participanten, actoren) op de onderdelen van hun leefwereld waar het onderzoek over gaat. Grofweg gaat het om een etnografische onderzoeksbenadering, die wordt toegepast op bevolkingsgroepen en subculturen binnen de eigen maatschappij. De onderzoeker wil begrijpen waarom mensen zus of zo doen. Dat doet hij door via observatie en gesprekken het oorspronkelijk 'vreemde' of problematische gedrag in zijn sociale en historische context te plaatsen, waardoor het voor de onderzoeker en zijn publiek rationeel wordt. De onderzoeker vertaalt als het ware de wereld van de doelgroep (cliënten, werkvloer, burgers) naar een publiek (collega's, opdrachtgever) (Agar, 1999; Marks & Wester, 2011)). Dit in tegenstelling tot een kwantitatieve, bureaucratisch objectivistische benadering die geen recht doet aan de eigen beleving van de onderzochten. Kwalitatief onderzoek valt in deze definities dan ook samen met interpretatief onderzoek, ook wel hermeneutisch of *verstehend* genoemd, maar vooral gekarakteriseerd als *grounded theory*. Daarbij blijft de relatie met kwaliteit als basisbegrip echter buiten beeld.

Fred Wester begint in zijn *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (Wester, 1987) wel met een bespreking van kwaliteit en kwantiteit. Hij citeert uit Van Dale de betekenis van kwalitatief als 'de kwaliteit betreffende, volgens de waarde, naar de aard'. Bij kwalitatief gaat het dus om 'het soortelijke, de eigenschap' en kwantitatief 'staat voor de mate waarin deze eigenschap voorkomt' (Wester, 1987: 10). Na deze vaststelling betoogt Wester dat de dichotomie kwalitatief-kwantitatief de indruk wekt dat het gaat om wezenskenmerken van het onderzoeksmateriaal, terwijl het in feite slechts gaat om 'de toevoeging van een eigenschap aan een systeem van bewerkingsinstructies' (p. 11). Kwalitatief staat dan voor gegevens met een nominaal meetniveau in de kwantitatieve analyse. Dat vindt Wester niet interessant. Hij kiest voor een andere benadering, namelijk kwalitatief als een wijze van dataproductie, en citeert daarvoor Barton en Lazarsfeld (1961): 'detailed, non-metric [curs. HJ] descriptions of people and events' (op basis van observatie, casestudie enzovoort) (p. 11). Zo komt Wester uiteindelijk toch uit waar de eerdergenoemde inleidingen ook uitkwamen, namelijk: kwalitatief onderzoek is interpretatief onderzoek. Vervolgens werkt hij systematisch de 'konstant vergelijkende methode' uit tot 'algemene strategie voor kwalitatief sociologisch onderzoek' (p. 14). Deze start met een 'open, niet of weinig door de onderzoeker voorgestructureerde dataverzameling' en staat in tegenstelling tot de natuurwetenschappelijke methodologie. 'Mensen zijn geen atomen of biljartballen. Zij scheppen zelf hun sociale werkelijkheid', is het ontologisch filosofische adagium (flaptekst).

Op zichzelf niets mis mee, maar wat is er kwalitatief aan open dataverzameling? En is theoretische structurering iets kwantitatiefs? Of is er kwalitatieve en kwantitatieve structurering? Of is structurering van een andere orde dan kwantificering en kwalificering?

De stap van kwalitatief naar interpretatief, die bij anderen onzichtbaar is doordat hij al gezet is voor het schrijven begon, wordt door Wester wel geëxpliciteerd, maar lijkt toch (methodo)logisch overbodig. Immers, de gefundeerde methodolo-

gie kan heel goed worden uitgeschreven zonder een beroep te doen op het label 'kwalitatief'. Gerichtheid op betekenisverlening door betrokkenen, theorie ontwikkelen op basis van data, iteratie van dataverzameling en analyse en open onderzoeksontwerp zijn begrijpelijke formuleringen. Ze worden niet inzichtelijker door ze kwalitatief te noemen, want ze zijn niet intrinsiek verbonden met gerichtheid op kwaliteiten, althans dat is niet duidelijk gemaakt. Boeije (2005) presenteert constante vergelijking, analytische inductie en theoretische sensitiviteit als de kern van kwalitatief onderzoek. Bosch (2012) neemt dit over. Wat is er kwalitatief aan constante vergelijking en analytische inductie?

Voorstel voor het gebruik van de termen kwalitatief en kwantitatief: neem ze letterlijk!

Mijn stelling is dat het onderscheid tussen kwaliteit en kwantiteit in de oorspronkelijke letterlijke betekenis van soort (of aard) en hoeveelheid een eenduidige basis biedt voor methodologisch relevante typering van keuzes in de verschillende stappen van de empirische cyclus. De term kwantiteit is hierbij tweeduidig; hij kan betrekking hebben op een gradatie: de mate waarin iets het geval is, maar ook op aantal, het aantal eenheden met een bepaald kenmerk. In tegenstelling tot kwaliteit gaat het om de betekenis van gradatie. Eerder heb ik gepleit voor specificatie van de kwalificaties kwalitatief en kwantitatief naar stappen in de empirische onderzoekscyclus (Jansen, 2007). Dat wil ik nu nader uitwerken, uitgaande van de letterlijke betekenissen van kwaliteit en kwantiteit.

Om te beginnen stel ik als conceptueel kader een vijftal algemene uitgangspunten van empirisch onderzoek:

- a. Onderzoek begint met een probleemstelling die aangeeft wat de doelstelling van het onderzoek is en wat de beoogde relevantie van de onderzoeksresultaten is. Deze probleemstelling wordt geoperationaliseerd in een vraagstelling als richtsnoer voor dataverzameling in een gespecificeerde concrete context.
- b. Elk empirisch onderzoek betreft de productie en analyse van data.
- c. Data zijn waargenomen en geregistreerde kenmerken van eenheden (of gevallen, casussen). Dit geldt zowel voor kwalitatief als voor kwantitatief onderzoek, ook al worden verschillende termen gebruikt ('meten', 'coderen').
- d. Kenmerken (of eigenschappen) zijn *waarden* van *dimensies*. Vaak worden zaken als 'kleur' en 'gezondheid' aangeduid als kenmerk. Maar formeel gaat het om *dimensies* waarop verschillende waarden kunnen worden aangenomen. Kleur is een dimensie en rood is een kenmerk. In kwantitatief onderzoek spreekt men meestal van variabelen en scores, in kwalitatief onderzoek vaak van categorieën in plaats van waarden.
- e. Analyseren is *vergelijken* van waarden per dimensie en van kenmerken per eenheid. Data geven op zichzelf geen antwoord op een onderzoeksvraag. In het meest eenvoudige geval bestaat de analyse uit vergelijking van de data op één dimensie om te komen tot een overzichtelijk aantal te benoemen categorieën.

Kwalitatief en kwantitatief onderzoek

Op basis van de algemene uitgangspunten kan nu worden onderscheiden wat algemene verschillen zijn tussen kwantitatief en kwalitatief onderzoek, als kwalitatief en kwantitatief letterlijk genomen worden.

1. *Theorie en empirie: kwalitatief en kwantitatief operationaliseren*

Sociaalwetenschappelijke theorie is vrijwel per definitie kwalitatief – misschien met uitzondering van de economie (bijvoorbeeld de keynesiaanse theorie over het multipliereffect). Veel theorieën hebben de vorm van de onderbouwing van een typologie van fasen in een proces (bijvoorbeeld fasen in verliesverwerking, fasen in gedragsverandering, fasen in cognitieve ontwikkeling) of een typologie van organisatie- of gedragsvormen (bijvoorbeeld een typologie van suïcides (Taylor, 1988) of van besefcontexten (Glaser & Strauss, 1965)).

In de vraagstelling voor empirisch onderzoek worden begrippen uit de theorie geoperationaliseerd, dat wil zeggen vertaald naar de waarneembare werkelijkheid van het gekozen onderzoeksveld. Die operationalisering kan meer of minder gedetailleerd, meer of minder expliciet en meer of minder voorlopig dan wel definitief zijn. Maar in alle gevallen zal er worden gekozen tussen een kwalitatieve en een kwantitatieve uitwerking. Een kwalitatieve operationalisering vertaalt theoretische begrippen naar kwalitatieve dimensies en categorieën; de relatie tussen indicator en begrip is hierbij voorwaardelijk. De kwalitatieve operationalisering specificeert empirisch waarneembare voorwaarden waaraan voldaan moet worden om een eenheid te kunnen indelen in de ene of de andere theoretische categorie. Bijvoorbeeld een specificatie van taken die een persoon moet kunnen uitvoeren om als volwassene te kunnen worden benoemd. De kwantitatieve operationalisering zet theoretische begrippen om in graduele dimensies met een waarschijnlijkheidsredenering over de relatie tussen de waarde op de dimensie en de aanwezigheid van het theoretische kenmerk.

2. *Kwalitatieve en kwantitatieve kenmerken: het meetmodel*

De termen kwaliteit en kwantiteit hebben primair betrekking op kenmerken; kwantiteit kan ook betrekking hebben op eenheden en staat dan voor aantal. Het aantal (waarnemings)eenheden met een bepaald kenmerk is dan een kenmerk van de onderzochte verzameling (de analyse-eenheid).

Kwaliteiten zijn kenmerken die eenheden onderscheiden in *relevante* categorieën; het zijn *betekenisvolle* kenmerken. Betekenisvol in het kader van de vraagstelling van het onderzoek, dan wel de achterliggende theorie of ideologie. Als die vraagstelling gaat over wat de onderzochte eenheden zelf relevant vinden, dan zijn er op zijn minst twee soorten relevantie en dus verzamelingen relevante kenmerken. Bijvoorbeeld als de vraag is of bij de partnerkeuze de lichaamslengte van belang is, dan kan dat een 'theoretisch' relevante dimensie zijn, ongeacht of de respondenten zelf daar belang aan hechten. Welke lengteverschillen relevant zijn, bepaalt welke categorieën onderscheiden moeten worden. *Indeling* van lengte in relevante categorieën is kwalitatief, indeling in centimeters is kwantitatief, maar kan in

principe ook kwalitatief zijn. Dat hangt van de theoretische en/of sociale context af. Kwalitatief onderzoek is onderzoek naar relevante categorieën.

Dimensies zijn op zichzelf niet per se kwalitatief of kwantitatief, maar worden dat door het criterium waarmee waarden vastgesteld worden; in kwantitatieve kringen noemt men dat het meetmodel. Het kwalitatieve meetmodel bepaalt de waarde op basis van theoretische en/of lokale (contextuele) sociale relevantie. Het kwantitatieve meetmodel bepaalt de waarde op basis van gradaties.

3. *Kwalitatieve en kwantitatieve variatie tussen eenheden*

Kwalitatieve variatie is de verscheidenheid of diversiteit (betekenisverschil tussen categorieën) op een bepaalde dimensie binnen een bepaalde verzameling waarnemingseenheden (bijvoorbeeld een patiëntengroep of een scholengemeenschap). Kwantitatieve variatie is de numerieke verdeling van de scores op een dimensie binnen de onderzoeksgroep of verzameling. In principe kan de verscheidenheid op een kwantitatieve dimensie ook kwalitatief worden behandeld; dan gaat het om de vraag welke scores überhaupt voorkomen en hoe de scores samengaan met andere kenmerken.

4. *Kwalitatieve en kwantitatieve samenhangen tussen kenmerken en eenheden*

De kwalitatieve analyse van samenhangen tussen kenmerken is de configuratieanalyse, waarin wordt nagegaan welke combinaties van kenmerken op verschillende dimensies voorkomen. Op basis daarvan kunnen eenheden worden ingedeeld in multidimensionele classificaties of typologieën. In de GT-methodologie en de analytische inductie gebeurt dit stapsgewijze door meerdere cycli van dataverzameling en analyse te doorlopen. Dat geeft mogelijkheden tot theoretische specificatie in theorievormend onderzoek; die mogelijkheid is heel beperkt bij eenmalige dataverzameling.

De meest voorkomende kwantitatieve analyse van samenhangen tussen kenmerken is de correlatieanalyse waarbij in een getal tussen -1 en +1 (de correlatiecoëfficiënt) wordt uitgedrukt hoe sterk de gradatie op de ene dimensie samenhangt met die op de andere. Op basis van die correlaties kunnen kenmerken worden samengevoegd door (gewogen) optelling van scores.

5. *Kwalitatieve en kwantitatieve causale verklaring*

De kwalitatieve causale redenering is een redenering in termen van noodzakelijke en voldoende voorwaarden. Het is een uitbreiding van de configuratieanalyse. Hierbij wordt nagegaan welke combinaties van kenmerken noodzakelijk zijn om een bepaald resultaat (succes) te bereiken. Dit kan zowel in een exploratieve als in een toetsende onderzoeksofzet gebeuren.

De kwantitatieve causale analyse is een uitbreiding van de correlatieanalyse. Er wordt gezocht naar een set van dimensies die de score op een uitkomstdimensie (gradueel succes) voorspellen. Daarbij gaat het niet om voorwaardelijke relaties, maar om waarschijnlijkheidsrelaties: de kans op Y neemt toe als de score op X toeneemt.

Voor onderzoek op basis van steekproeven kan hieraan worden toegevoegd:

6. *Kwalitatieve en kwantitatieve steekproef*

De kwalitatieve steekproef is een diversiteitssteekproef: de steekproef moet de diversiteit in de populatie kwalitatief vertegenwoordigen. Om dat te bereiken wordt beredeneerd (gericht, 'theoretisch') gezocht naar eenheden die zo veel mogelijk van elkaar verschillen. Om enige zekerheid van volledige dekking te verkrijgen wordt een verzadigingsprocedure gevolgd. Die procedure vereist meerdere cycli van dataverzameling en analyse.

De kwantitatieve steekproef is een statistische waarschijnlijkheidssteekproef; de steekproef moet statistische generalisatie toelaten van de steekproefverdeling naar de populatieverdeling. Hiervoor wordt voor de populatie als geheel en/of voor deelpopulaties (*quota sampling*) gerandomiseerd.

Conclusie

De begrippen kwalitatief en kwantitatief zijn heel adequaat voor het beschrijven van methodologische onderscheidingen in empirisch onderzoek. Juist in het meest als kwalitatief benoemde type empirisch onderzoek, namelijk onderzoek volgens de gefundeerde-theoriemethode, zijn de stappen in het onderzoeksproces vaak weinig gearticuleerd. Dat is in een exploratieve werkwijze ook niet heel goed mogelijk, maar in de verantwoording zou het wel gedaan moeten worden. De hier uitgewerkte stappen in het onderzoeksproces waar een kwalitatieve of een kwantitatieve uitwerking gekozen kan worden, kunnen daarbij behulpzaam zijn om niet alleen voor eigen parochies, maar ook voor buitenstaanders uit kwantitatieve parochies inzichtelijk te maken wat men doet. In de rapportage zou bijvoorbeeld een evaluatie kunnen worden gegeven van de manier waarop een 'sensitizing concept' richting heeft gegeven aan de steekproeftrekking en de dataproductie. Het is nuttig om dit proces ook als operationalisering te benoemen. Voor een open methodologische discussie is het van belang om een gemeenschappelijke taal te hanteren voor de logische stappen in de empirische cyclus en vooral ook voor het verschil tussen kwalitatieve en kwantitatieve stappen en redeneringen. Bovendien kan daarmee de methodologie worden losgemaakt van levensbeschouwing. Er kunnen hele goede doelen worden gediend met kwantitatief onderzoek en hele slechte met kwalitatief onderzoek.

Literatuur

- Agar, M. (1999). How to ask for a study in Qualitatisch. *Qualitative Health Research*, 9(5), 684-697.
- Barton, A.M. & Lazarsfeld, P.F. (1961). Some functions of qualitative analysis in social research. In S.M. Lipset & N.J. Smelser (Eds.), *Sociology; the progress of a decade* (pp. 95-122). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Boeije, H.R. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Amsterdam: Boom.
- Bosch, R. (2012). Wetenschapsfilosofie en kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 17(1), 5-16.
- Bryman, A. (1988). *Quantity and quality in social research*. London: Unwin Hyman.

- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory* (3rd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of dying* (reprint 2005 ed.). New Brunswick: Aldine.
- Hak, T., Have, P. ten & Goethals, A. (1997). Kwalitatieve medische sociologie: nut en noodzaak. In A. Goethals, T. Hak & P. ten Have (red.), *Kwalitatieve medische sociologie* (pp. 5-19). Amsterdam: SIDWO.
- Jansen, H. (2007). Hoezo kwalitatief? Specificeer! *KWALON*, 12(2), 5-7.
- Marks, H. & Wester, F. (2011). Etnografie. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 121-128). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Mortelmans, D. (2007). *Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden*. Leuven: ACCO.
- Smaling, A. & Boer, F. de (2011). Benaderingen in kwalitatief onderzoek; een inleiding. In F. de Boer & A. Smaling (red.), *Benaderingen in kwalitatief onderzoek* (pp. 11-24). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Smaling, A. & Maso, I. (1990). Objectiviteit in kwalitatief onderzoek: een overzicht. In I. Maso & A. Smaling (red.), *Objectiviteit in kwalitatief onderzoek* (pp. 13-29). Meppel: Boom.
- Taylor, S. (1988). *The sociology of suicide*. New York: Longman.
- Wester, F. (1987). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (3de druk). Bussum: Coutinho.
- Wester, F. & Hak, T. (2003). De methodologie van kwalitatief onderzoek. *KWALON*, 8(3), 7-17.